

Стопански
факултет

Социално- икономически анализи

Книга 1/2020 (17)

Десислава Димитрова*

НЯКОЛКО ОПИТА ЗА СЪЗДАВАНЕТО НА ДЪРЖАВНА БАНКА В ОСМАНСКАТА ИМПЕРИЯ ПРЕЗ 1854–1863 Г.

Desislava Dimitrova

SEVERAL ATTEMPTS TO ESTABLISHMENT A STATE BANK IN THE OTTOMAN EMPIRE IN 1854–1863

Abstract: This article view at the first attempts to create a state bank in the Ottoman Empire. The beginning could be made in 1854, with British bankers making their first proposal until the sultry. Until the first state bank was actually established Imperial Ottoman Bank in 1863.

The documents on which the text is based are: promulgated laws, documents relating to the First State Bank, *Tsarigradskiya vestnik*, *Takvîm-i vekâyi*. Attention is also paid to the spread of the *kaime-i mutebere-i nakdiye* / paper money since 1840. All models presented for the creation of a state bank are presented by model: origin of the proposal, bank capital, representative, vision for development.

On this basis, an analysis is made that the Ottoman Empire became aware of: the use of paper money (*kaime*), converting it into a standard monetary system (based on a monetary system), ending counterfeiting with them, and establishing banking institutions. The changes in the capital market of the empire during the same period were: issuance of modern debt securities, creation of companies in the form of joint stock companies, both domestic debt securities and the stock exchange, where the company shares and bonds will be traded. With these innovations, the Ottoman Empire completely changed its current financial system. For over twenty years, the High Gate has been trying to set up a state-owned bank jointly with foreign capitals. This became a fact in 1863.

Key words: Socio-economic History of the Ottoman Empire; Tanzimât Period; History of Banking; Imperial Ottoman Bank.

Въпросите, които засягат реформите в Османската империя през XIX век, са обект на изследователския интерес на поколения учени¹. Тяхното начало се поставя във военната сфера² и постепенно

* Десислава Димитрова – д-р в катедра „Стара и средновековна история“, Исторически факултет на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, e-mail: d.m.dimitrova@ts.uni-vt.bg

¹ Виж по-подробно: Тафрова, М. Танзиматът, вилаетската реформа и българите: администрацията на Дунавския вилает (1864–1876). София, 2010, 237 с.; Каунар, R. Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat. Ankara, 1991, 656 s.; Önsöy, R. Tanzimat dönemi Osmanlı sanayii ve sanayileşme politikası (Ekonomi dizisi). Ankara, 1988, 174 s.; Събев, О. Българският XIX век: Възраждане, Танзимат и/или още нещо? (предговор). – *Българският XIX век: нови архивни прочити*. София, 2019, с. 9–17.

² Първата реформа през XIX век, която прекроява икономическото и политическото битие на империята, е премахването на еничарския корпус. Виж по-подробно: Об истреблени корпус янычар. *Вестник Европы*, Часть 148. № 11. 1826; Записки янычара. Написаны Константином Михайловичем из Островицы. Москва, 1978, 136 с.; Георгиева, Ц. Еничарите в българските земи. София, 1988, 238 с.; Георгиева, Ц. Еничарският корпус и османската политика на обезродяване на българския народ. *Първи конгрес на Българско исторически дружество*. Том 1, София, 1972, с. 449–452; Георгиева, Ц. Еничарският корпус като социален феномен в Османската империя. *Военноисторически сборник*, 4, 1980, с. 27–37; Димитров, С. Султан Махмуд II и края на еничарите. София, 1993, 386 с.; Ágoston, G. Firearms and Military Adaptation: The Ottomans and the European Military Revolution, 1450–1800. *Journal of World History*, 25, 2014, pp. 85–124; Erkan, D. II. Abdülhamid'in İlk Mâbeyn Ferîki Eğinli Said Paşa'nın Hâtırâtı, I–II, (1876–1880). İstanbul, 2011, 592 s., и др.

обхващат областите на икономиката³, правото и администрацията⁴. Банковото дело като част от икономическия живот в империята също търпи своето развитие. То има „собствен ход“, поради което не се вмества в историографските рамки, поставени на „века на Реформацията в империята“⁵. Именно поради тази причина избраният от нас период е 1853–1863 г. Времевият отрязък може да се определи като първа фаза в опитите да бъде създадена държавна банка в Османската империя.

Изворовата база, на която се позовава текстът, се разделя на няколко групи. На първо място, това са обнародваните закони⁶, на второ – са документите, свързани с първата държавна банка: ферманът на султан Абдулазис⁷ за начина, по който ще бъдат изкупувани хартиените пари от населението; договорът, подписан между османското правителство и акционерите на Bank-ı Osmanî-i Şâhâne (Imperial Ottoman Bank/Banque Imperiale Ottomane), и други⁸. Трети по тип извор, който ще използваме, е официално издаваният от властта периодичен печат през периода – *Цариградски вестник*⁹ и *Takvîm-i*

³ Три са основните стълбове, които определят социално-икономическия живот на империята до средата на XIX век, а именно „провизионизъм“, „фискализъм“ и „традиционализъм“ (**Genç, M.** Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi. İstanbul, 2000, s. 43–52). Според Şevket Pamuk икономическият интервенционизъм в Османската империя до средата на XIX век е прилаган в по-голяма степен отколкото в останалите ислямски държави (**Pamuk, Ş.** Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranin Tarih. İstanbul, 2007, s. 15). Halil İnalçık счита, че интервенционизмът е ключов при вземането на важни решения в сектори, свързани с военната обезпеченост, придобиването и обработването на метали, но във вътрешната и външната търговия той не се прилага (**İnalçık, H.** Osmanlı Para ve Ekonomi Tarihine Toplu Bir Bakış. İstanbul, 2005. Makaleler, I. Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2005, s. 162).

⁴ В историографията е възприето, че Gülhane Hatt-ı Şerifi/Гюлханският хатишериф от 3 ноември 1839 г. е първият ферман, с който се поставя началото на реформацията в Османската империя (за пълнотекстовото съдържание на български език виж по-подробно: Пълно събрание на държавните закони, устави, наставления и високи заповеди на Османската империя. Издава се от Христо Арнаудов. Том 1. Цариград, 1871 с. 1–6; **Тодорова, М.** Подбрани извори за историята на балканските народи XV–XIX в. София, 2008, 486 с.; Христоматия по история на България (Българското възрождане. Втората и третата четвърт на XIX век). Съст. Д. Цанев, П. Митев. София, 1996, с. 9–14). Вторият етап от реформите се свързва с прокламирането на Hatt-ı hümayun/Хатихумаюна от 8 февруари 1856 г. (за пълнотекстовото съдържание на български език виж по-подробно: Пълно събрание на държавните закони, устави, наставления и високи заповеди на Османската империя. Издава се от Христо Арнаудов. Том 1. Цариград, 1871, с. 11–38).

⁵ Периодизацията на Танзимата може условно да се раздели на две: от 1839 до 1853 г. (от Гюлханския хатишериф до началото на Кримската война); от 1856 до 1876 г. (от края на Кримската война до приемането на Конституцията). Виж по-подробно: **Садулов, А.** История на Османската империя (XIV–XX в.). Велико Търново, 2000, с. 238–242; **Тодорова, М.** Англия, Русия и Танзиматът. София, 1980, с. 47–55.

⁶ Законодателни актове като Наказателния кодекс от 1840 г., Kanun-ı Cedid от 1851 г., Kanûnnâme-i Ticâret (1850), Usul-i Muhakeme-i Ticaret Ordinance (1861), Ticaret-i Bahriye Kanunname (1863) и други. Документите са публикувани в поредицата *Türk Hukuk Tarihi*, издавана от Mehmet Aydın (**Aydın, A.** Türk Hukuk Tarihi. 13, İstanbul, 2015, 460; **Aydın, A.** Türk Hukuk Tarihi. 14, İstanbul, 2014, 462 с.; **Aydın, A.** Türk Hukuk Tarihi. İstanbul, 16, 2019, 461 с.; **Halil, C., A. Akgündüz.** Türk Hukuk Tarihi. İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2019, 624 с.). На български част от тези документи са публикувани в поредица от сборници. Виж по-подробно: Пълно събрание на държавните закони, устави, наставления и високи заповеди на Османската империя с приложение на сключените с чуждите държави трактати и протоколи; на издадените императорски фермани за подвластните на империята княжества; на потребните разяснения и на азбучен указател. Преведени от турски, издава са от Христа, С. Арнаудова. Том 1, Цариград, 1871, 466 с.; Пълно събрание на държавните закони, устави, наставления и високи заповеди на Османската империя. [...] Издава се от Христо Арнаудов. Том 2. Цариград, 1872, 474 с.; Пълно събрание на държавните закони, устави, наставления и високи заповеди на Османската империя. [...] Издава се от Христо Арнаудов. Том 3. Цариград, 1873, 490 с.; Пълно събрание на държавните закони, устави, наставления и високи заповеди на Османската империя. [...] Издава се от Христо Арнаудов. Том 4. Цариград, 1887, 588 с.; За тълкуването на законите през периода виж по-подробно: **Demirci, A.** Osmanli Devleti'nde taşra ticaret mahkemeleri. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, 75, 2019, s. 95–129.

⁷ Abdülaziz/Абдулазис управлява Османската империя от 25 юни 1861 до 30 май 1876 г. виж по-подробно: **Karaer, N.** Abdülaziz'in Avrupa Seyahati (Paris, Londra, Viyana). Ankara, 2012, 178 s.

⁸ Поради рамките на настоящото изложение няма да бъдат включени материали от лични дневници.

⁹ За ролята на *Цариградски вестник* през XIX век виж по-подробно: **Данова, Д., Л. Драглова, М. Лачев, Р. Радкова.** Обявления за български възрожденски издания. София, 1999, 365 с.; **Илчев, И.** Рекламата през Възрождането. София, 1995, 217 с.; **Атанасов, Х.** Опит за финансов прочит на Цариградски вестник (1848–1862). *Известия на Центъра за стопанско-исторически изследвания*. Том II, 2017, с. 72–91; **Русев, И.** Търговската мо-

*vekāyi*¹⁰. На базата на анализа на изброените извори ще систематизираме първите опити за създаване на държавна банка в Османската империя.

Паралелно с търговията се развива и паричното обращение. По пазарите на империята от нейното създаване се използват като разменно средство емисии от много монети, част от които са изсечени в *zarbhâne*/зарбханета¹¹, други влизат в обращение чрез външнотърговските връзки¹², между които са тези с Дубровник¹³, Англия¹⁴, Холандия¹⁵, Франция¹⁶ и др. Османската парична система навлиза в нов етап от своето развитие през 1840 г., когато започват да циркулират *kaime-i mutebere-i nakdiye*/хартиените пари¹⁷. Според Ş. Pamuk първите хартиени пари имат номинал 500 гроша¹⁸ (при-

дерност на Българското възраждане като култура и практика. Изследване и извори. Велико Търново, 2015, с. 115–120; **Велков, В.** Първите български вестници през Възраждането (1846–1878). *Вестник Московского государственного университета печати имени Ивана Федорова*. Москва, 6, 2011, с. 373–376.

¹⁰ *Takvîm-i vekāyi* е първият официален вестник на Османската империя. Започва да се издава от 1 ноември 1831 г., а на 5-ти ноември е отпечатан и на френски. От 1832 г. излиза и на арменски и гръцки. За османските вестници през периода виж по-подробно: **Nüzhet, S.** *Türk Gazeteciliği 1831–1931*. İstanbul, 1931, 92 s.; **Öner, S.** *Türk basının ilk resmi gazetesi Takvim-i vekayî'de padişah portresine ilişkin haberler. İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 29, 2011, s. 149–168; **Demir, K.** *Osmanlı'da Basımın Doğuşu ve Gazeteler. Sosyal Bilimler Dergisi*, 5, 2014, s. 57–88; **Çavdar, T.** *Iz birakan gazeteler ve gazeteciler*. Ankara, 2007, 559 s.; **Demir, S.** *Iktidarbasın ilişkilerinin Osmanlı Devleti'nde görünümü (1831–1918)*. *The Journal of Academic Social Science Studies*. 33, 2015, p. 367–377.

¹¹ Терминът *zarbhâne*/зарбхане е с арабски произход и се възприема със значение 'монетен двор, монетарница' (виж по-подробно: **Kanar, M.** *Etimolojik Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul, 2019, s. 524). Монетарници в Османската империя се създават в центрове на санджаци или нахии, като се отдават под аренда за определен период от време. Подобна постановка е регламентирана със султански ферман, издаден от султан Осман II през 1618 г. В документа се споменава следното: „отстъпва се правото за три години на хаджи Али чауш да търси злато, сребро и сребърни руди в Софийската каза и в самия град София, освен това върху речения се възлага за същия тригодишен период и управлението на софийската зарбхане, която засега стои затворена и на която управлението от дълги години насам не функционира“. Отношението към монетарниците не се променя и през XIX век. В *Цариградски вестник* от 13 октомври 1862 г. четем: „За то прочее всяко правителство са проучва само за ценностите и тежестта на парите, които от Зарапханата и са изпечатване, всяка друга пара, която е в кръгообращение на Държавата счита се като проста пара“ (виж по-подробно: **Мушмов, Н.** *Материали за историята на София. Монетите и монетарниците на Сердика*. кн. VI. София, 1926, с. 47; както и **Pamuk, Ş.** *The evolution of financial institutions in the Ottoman Empire, 1600–1914. Financial History Review* II.1, 2004, pp. 7–32).

¹² Проблемите, свързани с търговията между Османската империя и останалите страни, са разработвани от редица учени: **Гандев, X.** Търговската обмяна на Европа с българските земи през XVIII и началото на XIX в. *Проблеми на Българското възраждане*. София, 1976, с. 395–425; **Inalcik, H., Quataert, D.** *An Economic and Social History of The Ottoman Empire, 1300–1914*. Cambridge 1994, 1066 p.; **Мутафчиева, В.** *Османска социално-икономическа история*. София, 1999, 448 с.; **Бакърджиева, Т.** Търговецът и градът (Русе, XVII–XIX век). *Юбилейна научна конференция по археология и история на тема: Градът*. По повод 100 години Русенски музей. Известия. Русе, 2005, с. 299–306; **Първева, С.** Земята и хората през XVII – първите десетилетия на XVIII век. Овладяване и организация на аграрното и социалното пространство в Централните и Южните Балкани под османска власт. София, 2011, 482 с.; **Лангенбек, В.** *История мировой торговли: монография*. Москва, 2014, 161 с.; **Русев, И.** Търговската модерност на Българското възраждане като култура и практика. Изследване и извори. Велико Търново, 2015, 744, с. и др.

¹³ **Вечева, Е.** Търговията на Дубровник с българските земи (XVI–XVIII в.). София, 1982, 214 с.; **Петров, П.** Процес между дубровничани в София през 1662 г. *Известия на Българското историческо дружество*, XXXVI (т. 36), 1984, с. 219–232; **Вечева, Е.** Дубровнишките търговски колонии в Североизточна България (XVI–XVII век). *Из историята на търговията в българските земи през XV–XIX век*, София, 1978, с. 41–86.

¹⁴ **Манту, П.** *Промышленная революция XVIII столетия в Англии: (опыт исследования)*. Москва, 2014, 451 с.

¹⁵ **Бааш, Э.** *История экономического развития Голландии в XVI–XVIII веках*. Москва, 1949, 398 с.; **Митев, П.** Търговията на Холандия с Османската империя през XVII–XVIII в. и българските земи. *Векове*, 4, 1988, с. 49–56; **Slot, V.** *Osmanlılar & Hollandalılar: Osmanlılar ve Hollandalılar arasındaki 400 yıllık ilişkiler*. İstanbul, 1990, 44 s.

¹⁶ **Займова, Р.** Пътят към „другата“ Европа. София, 2003, 288 с.

¹⁷ В текста терминът ще фигурира като *kaime*. Думата *mu'teber* е от арабски произход. В словосъчетание може да се преведе като 'надежден, уважаван'. – <<http://www.lugatim.com/s/muteber>>

¹⁸ *Kuruş/gurûş/куруш/грош* е монета, която започва да се сече в Османската империя през 1687 г. по времето на султан Сюлейман II (1687–1691 г.). В българската историография се употребява терминът *грош*, в текста терминът ще фигурира именно така. (За управлението на султан Сюлейман II виж по-подробно: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm İslâm Ansiklopedisi*. – <<https://islamansiklopedisi.org.tr/suleyman-ii>>). Количеството сребро, което се съдържа в куруша, варира в широк диапазон. (Виж по-подробно в края на статията: Приложение, таблица 1.).

близително 4,5 британски лири). Допустимият годишен лихвен процент възлиза на 12,5%¹⁹. Въвеждането в обращение на допълнителен вид платежно средство е една от икономическите мерки на Високата порта²⁰ за набиране на фискални приходи. Османското правителство многократно декларира, че *kaime*-тата имат за основна цел да улеснят вътрешната търговия, поради това са признати за законно платежно средство, равностойно на златните и сребърните монети. Относно териториалното разпространение на *kaime*-тата в турската историография има две основни мнения. Според първото те на практика са използвани само по пазарите на столичния град²¹. Втората теза е, че те се разпространяват из цялата територия на империята²². Дебатът е породен от практическата употреба на *kaime*-тата. Като официално признато разменно средство хартиените пари трябва да се печатат и разпространяват в мащаби, покриващи цялата територия. Година след тяхното въвеждане, през 1841 се издава ферман, с който употребата на *kaime*-тата се забранява навсякъде освен в столицата. Със сигурност можем да потвърдим, че хартиените пари се употребяват на пазарите в столичния град²³ без прекъсване. Какво налага те да бъдат изтеглени от другите населени места? Разбира се, става дума за фалшификациите, които се извършват от населението. Първият тираж на хартиени пари е направен ръчно върху листове. За втората емисия се използва специално мастило, с което се изработват орнаментите върху банкнотата. Въпреки това хартиените пари отново попадат под ударите на фалшификаторите и това налага през 1842 г. *kaime*-тата да се отпечатват с релефна тугга/тугра²⁴, а по-ранните емисии да бъдат иззети от населението²⁵. Освен с достъпната имитация Висока порта е наложително да се справи и с нарастващата инфлация на хартиените пари – в рамките на четири години след тяхното отпечатване лихвеният процент спада на 5,5²⁶.

В икономически план 1852 г. може да се определи като „преломна“ за империята. Към въведените в обращение хартиени пари населението не проявява никакъв интерес. Трябва да подчертаем, че номиналът им е с 10–20 гроша по-малък отпреди²⁷. Обяснението на Високата порта е, че по този начин се подпомагат вътрешнотърговските транзакции, макар логичното заключение да е, че по този начин се събират по-големи приходи за държавата. Причината за моментната стагнация са динамичната външнополитическа обстановка и влошените дипломатически отношения с Русия. През първата половина на 1853 г. броят на *kaime*-тата в обращение достига 175 млн. гроша, които възлизат приблизително на 1,6 млн. британски лири. Той не е голям по отношение територията на империята.

¹⁹ Pamuk, Ş. A monetary history of the Ottoman Empire. Cambridge, 2000, p. 210.

²⁰ *Bâb-ı Âli*/Високата порта е характерното изписване за втората половина на XIX век. Този термин се отнася до сградата, в която резидира Sadrazam/Великият везир. В историята, съставена от Mustafa Naima, е описано, че по времето на султан Ибрахим I великият везир Kemankeş Kara Mustafa Efendi резидира на мястото, на което се намира сградата днес. Тя многократно е опожарявана. След поредния пожар през 1839 г. сградата е реновирана, а започва да изпълнява своите функции на център на държавността през 1844 г. Виж по-подробно: <https://islamansiklopedisi.org.tr/babiali>

²¹ Ortapap, E. Osmanlı İmparatorluğu'nda Bankacılığın Gelişimi ve Regülasyonu. İstanbul, 2018, s. 96.

²² Pamuk, Ş. A monetary history of the Ottoman Empire. Cambridge, 2000, p. 210.

²³ Akyıldız, A. Osmanlı Finans Sisteminde Dönüm Noktası Kağıt Para ve Sosyo-Ekonomik Etkileri. İstanbul, 1996, s. 49.

²⁴ Миятев, П. Тугрите на османските султани от XV–XX ст. *Годишник на Пловдивската народна библиотека и музей*, 1937–1939. София, 1940, с. 215–239. Недков, Б. Османотурска дипломатика и палеография. Том I. София, 1966, с. 30–32.

²⁵ Според P. Cottrell тези първи емисии се наричат *sehim kaime*. Виж по-подробно: Cottrell, P. East Meets West-Banking, Commerce and Investment in the Ottoman Empire. London, 2016, p. 144. Това определение вероятно е въведено от автора, защото той причислява първите хартиени пари към системата *esham*. Според етимологията си думите *esham* и *sehim* означават ‘споделяне’. Системите *esham* и *malikyane* се въвеждат вследствие на военни действия, съответно през 1683–1699 и след руско-турската война от 1768–1774 г. Целта им е да доведат до увеличаване на приходите. Основната разлика между двете системи е в начина, по който се осъществява увеличаването на приходите. При *malikyane* данъчният източник се отдава до живот, при условие че редовно се изплащат дължимите суми. Докато при *esham* данъчният източник се отдава под наем за една година. Виж по-подробно: Çizakça, M. A Comparative Evolution of Business Partnerships: The Islamic World and Europe. *Specific Reference to the Ottoman Archives, The Ottoman Empire and Its Heritage: Politics, Society and Economy*. Vol. 8, 1996, p. 179.

²⁶ Pamuk, Ş. A monetary history of the Ottoman Empire. Cambridge, 2000, p. 210.

²⁷ Cottrell, P. East Meets West-Banking, Commerce and Investment in the Ottoman Empire. London, 2016, p. 143.

През октомври същата година ситуацията се променя²⁸. След обявяване началото на Кримската война (1853–1856 г.)²⁹ се емитира голямо количество хартиени пари, като 1 златна лира се обменя за 200/220 гроша³⁰. Тяхната стойност варира, докато се стигне до 1862 г., когато те са изтеглени от обращение³¹. Според публикация в *Цариградски вестник* стойността на хартиените пари възлиза общо на 224 885 74 гроша³².

Ето как изглежда началото на инфлацията от декември 1861 г. по страниците на *Цариградски вестник*: „Безпримерно е неправилното и лакомното възкачване на парите и користното движение на някои безсмисленници, което завчера в сряда са случи, турската лира, дето беше се изкачила на 220 гроша в разстояние на 3–4 часа, като излезе на 380 гроша, до там са спря, в следствие на това продавниците магазините се затвориха, хлебарите хлябовете си изкриха, във фурните са спряха хляб да вадят“³³. Трябва да отбележим, че стойността на хартиените пари от 1 декември 1861 г. е, както следва: турската лира се разменя за 221 гроша, а английската лира – за 241 гроша, бялото меджидие (сребърното) – за 44,10 гроша. Според същия вестник за 1 декември 1862 г. стойността им е: турската лира – за 101,20 гроша, английската лира – за 109,15 гроша и бялото меджидие се равнява на 20 гроша. Вторите стойности са сравнителни стабилни от 7 септември 1862 г., когато изземването на хартиените пари приключва³⁴.

Другият ключов момент в икономическия живот на империята е по време на Кримската война. Тогава започват да се продава дългосрочни облигации на европейските финансови пазари, това действие се повтаря при всяко финансово затруднение. Високата порта предлага първите си облигации на Обединеното кралство и Франция като гаранция за сделката с египетския данък³⁵.

След като съвсем накратко разгледахме развитието на паричната система в империята през периода, ще обърнем поглед към изясняване на няколко термина, пряко свързани с темата на изследването, а именно *банка* и *държавна банка*. Според развитието на османската икономическа действителност до средата на XIX век *банката* има предимно локални търговски функции, по подобие на банкерите от Galata³⁶ и по българските земи³⁷. През същият период Англия и Франция, които са

²⁸ „Тук златната турска лира има сега цена 118 гроша“. – *Цариградски вестник*, 3 октомври 1853 г.

²⁹ За хода, действието и последствията от войната виж по-подробно: **Candan, B.** *The Ottoman Crimean War (1853–1856)*. London, 2010, 433 p., и прилежащата към нея библиография.

³⁰ Според R. Davison емитираните пари по време на Кримската война носят наименованието *ordu kaime* (‘военни пари’). – **Davison, R.** *Essays in Ottoman and Turkish History, 1774–1923: The Impact of the West*. Austin, 1990, p. 68.

³¹ За пълнотекстовото съдържание виж в края на статията Приложения, документ 2.

³² *Цариградски вестник*, 1 януари 1862 г.: „Ето сумата, която прие Комисията, миналата и тази седмица, която е определила да прибира от въвн сумите и изпраща срещу тях каймета: Миналата седмица 4,482,039 гроша; Тази 5,996,484; Като приложим и обнародваните 28,006,573; Всичко 32,488,573 гроша или лири турски 224,885, 75 гроша“.

³³ „На същия ден вечерта много несмисленни хора са размърдаха, уплашени! От един, тъй да кажем, глупашки шум, и като че ли ще умрат от глад, тичаха кой ориз, кой макарони, кой галета, кой брашно да купува, без да си наумет текущата изобилна година, но смешното е на такива безумни дето си даваха двайсетачка книга за 5 гроша“. – *Цариградски вестник*, 2 декември 1861 г.

³⁴ Виж в края на статията таблица 2.

³⁵ През 1850 г. египетският данък възлиза на 30 000 000 гроша (*Цариградски вестник*, 18 септември 1850). През 1854 г. кредитът, който иска Османската империя, възлиза на 75 000 000 франка. Те трябва да бъдат гарантирани с 60 000 000 франка египетски данък. През 1855 г. ще бъде предоставен втори заем от 125 000 000 франка, като обезпечение по него са митниците в Измир и Сирия. – **Lutskiy, B.** *Arap ülkelerinin yakın tarihi*. İstanbul, 2017, s. 291; Според H. Kazgan дългът от 1854 г. се приравнява на 3 300 000 алтъна. – **Kazgan, H.** *Galata Bankerleri*. İstanbul, 1990, s. 16. До 1877 г. империята взема много кредити от банките в Лондон, Париж, Виена и др. През 1860, 1862, 1863, 1865 (два кредита), 1869, 1870, 1871, 1872, 1873, 1874. – **Lutskiy, B.** *Arap ülkelerinin yakın tarihi*. İstanbul, 2017, s. 291; **Özdemir, B.** *Osmanlı Devleti Dış Borçları*. Ankara, 2010, s. 126.

³⁶ ‘Galata/Галата’ е названието на квартала на чужденците в столицата на Османската империя, които получават специален статут след завладяването на Константинопол на 29 май 1453 г. Банкерите, имащи кантори или живеещи в този квартал, са обект на засилен исторически интерес. (Виж по-подробно: **Kazgan, H.** *Galata Bankerleri. Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*. İstanbul, 1985, III, ss. 762–764; **Hulkiender, M.** *Bir Galata Bankerinin Portresi: George Zarifi (1806–1884)*. *Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi*. İstanbul, 2003. и др.).

³⁷ **Русев, И.** *Търговската модерност на Българското възраждане като култура и практика*. Изследване и извори. Велико Търново, 2015. 744 с., и прилежащата към нея библиография.

лидери в предлагането на банкови услуги, споделят следния възглед: *банката има търговски/депозитен характер и е акционерно дружество*. Терминът *държавна банка* няма еквивалент в османското социално-икономическо развитие, което се обяснява с устройството на империята. В страните, които активно участват в индустриалната революция, държавната банка е „свързана с необходимостта от ограничаване на възможността търговските банки да емитират банкнотни емисии, което разстройва паричното обръщение и се затруднява все по-разрастващия се по мащаби и разнообразие икономически живот“³⁸.

Именно от начина, по който се възприемат двата термина, произтичат отличителните характеристики на османското банково дело. В империята се създава голям брой предприятия с името „банката“. Тези организации обаче имат различен по тип визия за своето развитие: едни от тях искат да бъдат пряко ръководени от имперската власт, като се заемат предимно с емитирането на парични емисии, други виждат своите функции в търговското банкиране. Трябва да отбележим, че са налични и предложения за създаване на държавна банка, която да съчетава двата типа визия. През посочения период дейността на чуждестранните банки може да бъде условно разделена на два големи дяла: банково кредитиране на Османската империята и банково подпомагане на инициативи на чуждия капитал в империята³⁹.

В настоящата статия ще разгледаме именно първите опити за създаване на държавна банка в Османската империя, а водещ метод ще бъде сравняването на предложените модели, както и изясняването на причините за техния частичен (не)успех.

Съвременната турска историография възприема тезата, че през 1836 г. се прави първият опит за създаване на държавна банка. Той е дело на шотландеца David Urquhart⁴⁰, изпратен като дипломат от Обединено кралство Великобритания и Ирландия⁴¹, за да предложи на Османската империя да изплати дълга ѝ след загубата във войната от 1828/9 г.⁴² Освен това David Urquhart предлага на Bâb-ı Âli да основе банка в столичния град. Вероятната причина за отказа е политическата позиция на английския дипломат⁴³, както и променливата външна политика на Обединеното кралство към Османската империя

³⁸ **Димитров, М.** Ролята на държавните банки в икономиката на България в периода между двете световни войни (моделът на българската икономика през 30-те години на XX век). *Известия на Центъра за стопанско-исторически изследвания*, II, 2017, с. 193.

³⁹ **Akgüç, Ö.** Türkiye’de Yabancı Bankalar. – <<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/426364>>

⁴⁰ David Urquhart (1805–1877 г.) е известен английски дипломат, член на Камарата на лордовете/House of Lords. Виж по-подробно: GB 0120 MSS.6236-6240.

⁴¹ Обединеното кралство Великобритания и Ирландия/United Kingdom of Great Britain and Ireland е образувано с декрет от 1.01.1801 г.: „На този ден Негово Кралско Височество принцът на Уелс зае своето място в съвета на Негово Светлост и образуваха съюза на Обединеното кралство на Велика Британия и Ирландия – *преводът мой, Д.Д.* Виж по-подробно: GEO/MAIN/39712 – <https://gpp.rct.uk/GetMultimedia.ashx?db=Catalog&type=default&fname=GEO_MAIN_39712.pdf>

⁴² В член VIII се упоменава, че освен териториалните загуби Високата порта трябва да изплати „в рамките на 18 месеца или в последващо определен срок, един милион и петстотин хиляди холандски „червонци“ (*преводът мой, Д.Д.*). (Виж по-подробно: Адрианополският мирен договор 2 септември 1829 г. Полное собрание законов Российской империи. Второе собрание (1825–1881). Том 4 (1829), с. 627. – <http://nlr.ru/e-res/law_r/search.php>). Интересно е да се отбележи, че обикновено наименованието ‘червонец’ не се използва в официалните документи (Виж по-подробно: **Розанов, А.** Золотые „лобанчики“ (Голландские червонцы русской чеканки). *Труды Отдела нумизматики. Государственный Эрмитаж*, 1945. Том I, с. 145–161), но в договора от 1829 г. то е вписано. Наименованието идва от холандския дукат, сечен в гр. Утрехт, руският „червонец“ е златен, сече се в Санкт Петербург до 1867 г. (Виж по-подробно: **Синчук, И.** Голландские червонцы, реформа Канкрин и народный курс. *Монеты России XVIII–начала XX века: Сборник воспоминаний и статей: К 100-летию Василия Василиевича Узденикова*. Москва, 2019, с. 496–566).

⁴³ Биографията на David Urquhart е изключително динамична. През 1827 г. той се присъединява към Гръцкото въстание за независимост. През 1831 г. е назначен за емисар, който да се включи в подписването на споразумение, уреждащо граничната линия между империята и Гърция. Поддържа дипломатически връзки с Mustafa Reşid Pasha/Мустафа Рашид паша (Виж по-подробно: **Садулов, А.** История на Османската империя (XIV–XX в.). Велико Търново, 2000, с. 239–240; **Celik, Y.** Mustafa Reshid Pasha. *Encyclopaedia of the Ottoman Empire*. New York, 2009, p. 413, и др.). През втората половина на 30-те години на XIX век той е отзован от поста си, защото поддържа външнополитическите интереси на империята, възпрепятства дипломатическите отношения между Обединеното кралство и Русия. (Виж по-подробно: **Тодорова, М.** Англия, Русия и Танзиматът. София, 1980, 205 с.)

и Русия през периода⁴⁴. Не можем да подминем и друг интерес факт. През 1842 г. въпреки строгите законодателни актове на империята започва дейност първата търговска банка, която няма официално разрешение за извършване на подобен тип услуги, а именно банката в İzmir/Измир⁴⁵.

Разбира се, могат да се посочат множество примери и за успешно действащи търговски банки⁴⁶ на територията на империята, но активни опити за основаване на държавна банка има едва след началото на Кримската война. През 1854 г. търговецът Jules Pastöre предлага на Високата порта да създаде *държавна банка* съвместно с основателите на банка *Dersaadet*⁴⁷ – братята Jacques Alléon⁴⁸ и Emmanuel Baltazzi⁴⁹. Pastöre уверява османското правителство, че в това начинание ще се включат и банкери като Fould, Péreire, Laffitte и барон Sina.

През следващата, 1855 година Jules Mirés представя своята идея за начина на развитие на държавната банка, а именно – тя да функционира едновременно като държавна, нафийска (улесняваща) и като търговска. През същата година е регистрирано и посредничество между парижкия клон на Rothschild/Ротшилд и Високата порта. В писмото, изпратено до правителството, се твърди, че Salomon James de Rothschild⁵⁰ ще пристигне в столицата, за да преговаря по бъдещи банкови проекти. Братята Ротшилд отпускат кредит на Османската империя на 27 юни 1855 г., който възлиза на 5 644 345 турски лири, или около 5 млн. лири стерлинги. В допълнение към гаранциите – за първи път в империята – за надзора над финансите са назначени по един французин и един британец⁵¹.

До края на Кримската война предприемачи от Лондон и Париж продължават опитите си за създаване на държавна банка. Edward Zohrab, представител на банкерите на Обединеното кралство, е един от малкото, при които затрудненията се констатират при получаване на лиценз не за държавна банка, а за търговска. Той успява да получи разрешение за създаването на *Şark Bankası/Oriental Bank*. Съгласно споразумението от 1856 г. за концесия банка *Şark* е търговска, създадена като акционерно дружество. Забранено е банката да търгува с недвижими имоти и земя, защото е обособена като търговска. Всеки гражданин на империя може да участва в капитала ѝ чрез закупуване на акции. При обявяване на несъстоятелност акционерите ще бъдат ограничени до наложения им капитал и не

⁴⁴ За дипломатическите отношения в периода, когато шотландецът е отзован, може да свидетелства меморандумът от 11 август 1839 г. (няколко месеца преди подписването на Гюлханския хатишериф от 3 ноември 1839 г.). В меморандума е записано: „Почвата на Османската империя е изключително богата и плодородна. Прекрасното ѝ географско положение е особено благоприятно за търговия. [...] Ако новите институции, на които султан Махмуд (II – б.м., Д.Д.) е показал своята подкрепа, понякога срещат трудности; ако почти всички от тях са останали в началната си точка, без да направят крачка напред, причината трябва да се приписва само на гордостта на суверена, която се състоеше само в напразни демонстрации. [...] Той (султан Махмуд II – б.м., Д.Д.) нямаше познания за водене на бизнес и администрация, липсваше у него всякаква прозорливост (*преводът мой, Д.Д.*). Reşidto Palmerston, Confidential Memorandum, 11 August, 1839, British ForeignOffice (F.O.) 78/383, публикуван в **Subaşı, T.** Anglo-Ottoman relations in the nineteenth century: Mustafa Reşid Paşa's Memorandum to Palmerston, 11 August 1839. *International Journal of Human Sciences*. Volume: 8 Issue: 1 Year: 2011, p. 1731–1746.

⁴⁵ Тя носи името на града *İzmir Bankası*. Трябва да отбележим, че втори подобен акт се установява в края на века, приблизително 50 години по-късно. Това недвусмислено доказва, че Османската империя се стреми стриктно да спазва законодателството си (виж по-подробно: **Ortabağ, E.** Osmanlı İmparatorluğu'nda Bankacılığın Gelişimi ve Regülasyonu. İstanbul, 2018, s. 142).

⁴⁶ Като банка в Galata. – **Akgüç, Ö.** Türkiye'de Yabancı Bankalar. – <<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/426364>>

⁴⁷ Банката е създадена през 1849 г. с държавно партньорство под наименованието *Dersaadet Bank (Banque de Constantinople)*. Всички участници в основаването на банката са представители на финансовия кръг от банкери на Галата. Виж по-подробно: **Manav, N.** 19. Yüzyıl Galata'sından Bir Banker: Darphane-i Âmire ve Sefaretler Bankeri Jacques Alléon. *Journal of Ottoman Civilization Studies*. Vol. 4, № 7, 2018, s. 90.

⁴⁸ За битието и финансовата дейност на семейство Baltazzi виж по-подробно магистърската теза на **Manav, N.** Devlet-Banker İlişkileri Çerçevesinde Baltazzi Ailesi. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009.

⁴⁹ **Ortabağ, E.** Osmanlı İmparatorluğu'nda Bankacılığın Gelişimi ve Regülasyonu. İstanbul, 2018, s. 27.

⁵⁰ За биографията на Salomon James de Rothschild виж по-подробно: <<https://family.rothschildarchive.org/people/49-salomon-james-de-rothschild-1835-1864>>

⁵¹ **Özdemir, B.** Osmanlı Devleti Dış Borçları. Ankara, 2010, s. 50.

могат да изискват обезщетение от османското правителство. Въпреки полученото разрешение за извършване на банкова дейност банка *Şark* не успява да отвори врати⁵².

Всички представени факти недвусмислено водят до заключението, че Високата порта няма как със собствен капитал да основе държавна банка. Империята решава това да стане със заеми от други страни. Портата предвижда бъдещата държавна банка да бъде дадена на концесия на банкова институция. Условието на тази концесия са много, като например: извършване на цялостен пакет от финансови реформи, засягащи всички сфери на социално-икономическата система в империя, довършване на промените в монетарната система и др. На практика това означава, че освен собствен капитал, който да обслужва бъдещата банкова институция, банкерите трябва да разполагат и със средства, за да извършат/довършат финансовите реформи на територията на цялата империя⁵³.

Въпреки поставените изисквания желязени не липсват. Основните проекти са първоначално 14, като техният брой намалява постепенно след обявяване на изискванията от нарочно създадената комисия. Изискванията са разписани в 40 точки, публикувани на 18 август 1856 г. В тях е избрано и името на бъдещата банка – *Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye Bankası*. Според проекта държавната банка ще е акционерно дружество със смесени функции и ще извършва държавни (централни), търговски и инвестиционни банкови дейности. Тоест ще може да предоставя търговско банкиране, да обслужва депозити, да отпуска кредити и др. Периодът на концесията е фиксиран на 25 години. Този срок може да бъде удължен при постигнато съгласие между двете страни, но може да бъде и прекратен вследствие на фалит или нежелание за продължаване на дейността от двете страни. Физически централният банков клон ще се позиционира в столичния град, но ще могат да се разкрият и други клонове в избрани градове. Изискуемият капитал е определен на 3 млн. лири за централно банкиране и търговски банкови дейности, за подписване на концесията – 6 млн. лири и 10 млн. лири за инфраструктурни инвестиции, премахване на плаващите дългове на империята и други. Бъдещата банка ще бъде подвластна на законите на Османската империя, а Високата порта ще назначи независим отговорник, който да съблюдава дали тя изпълнява своите функции⁵⁴. До октомври 1856 г. на „масата на преговорите“ остават предложенията на братята Péréire, които основават банката *Crédit Mobilier*, на *Rothschild* (Париж), на *Ottoman Bank* (Лондон), на *Paxton-Wilkin* (Лондон) и банкерите от Galata.

Изследователски интерес представляват предвидените капитали от отделните инвестиционни групи и кого те избират за свой представител. Синтезирано могат да се представят в следния вид:

- братята Péréire предвиждат капитал за начинанието 55 млн. златни франка и втори транш от 100 млн. златни франка. Представител е Jacques Alléon;
- Rothschild – 3 млн. стерлинга капитал, 8 млн. стерлинга за отпускане на кредит (опрощаване на 5 млн. стерлинга кредит). Представител е Horaz Landau;
- Ottoman Bank – предоставяне на 20 млн. стерлинга кредит, от който да се изплатят 5 млн. Представители са H. Layard, Jos Brandeis, Charles Ede;
- Paxton-Wilkin – основен капитал 5 млн., 8–10 млн. ревизия по вече натрупани кредити. Представител е Atkinson Wilkin;
- Galata – няма информация. Представител е Theodore Baltazzi.

Още през 1856 г. братята Péréire оттеглят предложението си. Османската власт още веднъж увеличава сумата, която изисква от банкерите. Вследствие на това се оттеглят представителите на *Rothschild* и *Ottoman Bank*. Банкерите от Galata не покриват изискуемата сума и също се оттеглят от надпреварата, а тяхното желание е да се включват като акционери в бъдещата държавна банка.

Единствената група, която приема новите условия, е *Paxton-Wilkin*, но това далеч не означава, че тя автоматично получава лиценз за създаване на държавна банка. През 1857 г. пред Портата е представен проект в обем от 36 страници. В резултат на новите преговори между османското правителство и банкерите е приет проект от 28 члена. Според него общият капитал на банката ще възлиза на 10 млн., който ще бъде увеличен до 12 млн. лири, като 7 млн. са предвидени за продължаване на финансовите реформи⁵⁵.

⁵² Eldem, E. Osmanlı Bankası Tarihi. İstanbul, 1999, s. 29–30; Akgüç, Ö. Türkiye’de Yabancı Bankalar. <<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/426364>>

⁵³ Demirci, A. Osmanlı Devleti’nde taşra ticaret mahkemeleri. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, 75, 2019, s. 120.

⁵⁴ Ortabağ, E. Osmanlı İmparatorluğu’nda Bankacılığın Gelişimi ve Regülasyonu. İstanbul, 2018, s. 30.

⁵⁵ Ortabağ, E. Osmanlı İmparatorluğu’nda Bankacılığın Gelişimi ve Regülasyonu. İstanbul, 2018, s. 31.

Въпреки че е постигнато споразумение, групата на *Paxton-Wilkin* не може да предостави банковия капитал, който е поела като ангажимент, поради кризата на европейските финансови пазари. След нейното преодоляване през 1858 г. bankerите представят отново своя проект. Той е одобрен от султан Абдулмеджид I.

Непрестанните пречки пред създаването на държавна банка в империята дават основание на останалите банкерски групи, като тази на *Ottoman Bank*, да не губят надежда за осъществяване на сделката, особено когато *Banque Générale de Suisse* оттегля своето капиталово участие в *Paxton-Wilkin*, което отново прекъсва преговорите до октомври 1859 г. През ноември същата година отново се поставя въпросът за държавната банка, но този път османската власт не успява да изпълни своя най-голям ангажимент, а именно да изтегли хартиените пари, пуснати в обращение до момента⁵⁶.

В същия период могат да се отбележат още две банкови инициативи, като първата е на ниво проект, а другата е осъществена за кратко. През февруари 1860 г. в Beyrut/Бейрут James Lewis Farley, главен счетоводител на *Ottoman Bank* в клона в града, след множество срещи с местни предприемачи решава, че може да основе самостоятелна банка под името *Suriye Bankasi/Сурийска банка*. Проектът предвижда основният капиталът да възлиза на 500 000 британски лири. Според Farley икономическото състояние на града позволява да бъдат създадени две големи търговски банки. Всяко акционерно дружество, което се занимава с банкерска дейност, има годишна печалба от около 30%, а това дава основание на Farley да пресметне, че то може да генерира по-голяма печалба от клона на *Ottoman Bank*. Всичко това обаче остава на хартия⁵⁷.

Другият опит принадлежи на джамаата ('общността') на сарафите⁵⁸ и е продукт на обединение на банкери от кръга Galata, които основават акционерно дружество с името *Company-i Maliye* и капитал, възлизащ на 320 000 лири. Като учредители са вписани Tubini и Corpi, Emmanuel Baltazzi, J. Camondo & Co. и George Zarifi⁵⁹. По план дейността трябва да започне през май 1860 г. Първият приоритет е да се стабилизира валутният курс за 10 години, като 1 британска лира да се разменя за 110 гроша. Компанията ще предложи мерки за постигане на валутна стабилност в рамките на три месеца, а в замяна Високата порта ще заплати 8 млн. гроша. Вторичното задължение на дружеството е да съдейства на правителството за постепенното изтегляне от обращение на досега използваните монети. Въпреки частичния успех компанията е закрыта с подписването на концесионния договор на *Ottoman Bank*, но съдебните спорове приключват през 1865 г.⁶⁰

Интерес представлява развитието и на *Bank-ı Osmanî-i Şâhâne (Imperial Ottoman Bank/Banque Imperiale Ottomane)*, тя води своето начало от 1856 г.⁶¹. Развива търговска дейност в продължение на 7 години. Преломна в развитието на банката е 1862/3 г. На 13-ти юли Високата порта съгласно договора с банката издава указания по какъв начин да се изтеглят кайметата/хартиените пари от обращение⁶². На страниците на *Цариградски вестник* в броя от 8/20 септември 1862 г. четем: „Царското Правителство уведомява обществото, че събирането на каймето, всичките представени на превръременно управление каймета, са размениха съвсем, и събирането на каймето са свърши миналия петък 31 август/12 септември, както беше предопределено. От днес 1 септември нататък,

⁵⁶ През 1860 г. империята тегли нов външен заем. **Lutskiy, B.** Arap ülkelerinin yakın tarihi. İstanbul, 2017, s. 291; **Özdemir, B.** Osmanlı Devleti Dış Borçları. Ankara, 2010, s. 126.

⁵⁷ Личността на James Lewis Farley е пряко свързана с финансите на империята през периода. Той издава няколко книги за развитието на икономиката на империята, като: **Farley, J.** The Resources of Turkey Considered with Especial Reference to the Profitable Investment of Capital in the Ottoman Empire. London, 1862, p. 87. – <https://books.google.bg/books?id=7YUWAAAAQAAJ&pg=PA1&hl=bg&source=gbs_toc_r&cad=4#v=onepage&q&f=false>

⁵⁸ **Eken, G.** Tanzimat döneminde Ankaralı sarraf esnafına dair. *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013, XVII, s. 54.

⁵⁹ За биографията му виж по-подробно: **Hulkiender, M.** Bir Galata bankerinin portresi: George Zarifi (1806–1884). İstanbul, 2003, 148 s.

⁶⁰ **Manav, N.** 19. Yüzyıl Galata'sından Bir Banker: Darphane-i Âmire ve Sefaretler Bankeri Jacques Alléon. *Journal of Ottoman Civilization Studies*. Vol. 4, №7, 2018, s. 101.

⁶¹ **Eldem, E.** A History of the Ottoman Bank (Istanbul: Ottoman Bank Historical Research Centre). *Financial History Review*. Vol. 6, 1999, p. 81–82.

⁶² За целия текст виж: Приложения, документ 2.

царската хазна както и всичките общонародни управления ще заплащат месечните си или дълговете си на бешлик, и ще вземат и дават законните пари на тези цена, сиреч на каквато бяха кога са издадоха за първи път, тоест, златното меджидие (турската лира) за 100 гроша, сребърното меджидие за 20 гроша, алтъните за 6 и бешлика за 5 гроша⁶³.

Няколко месеца по-късно, за да изпълнят задължението, което са поели към Високата порта, bankerите се обръщат към кралица Виктория. На 25 ноември 1862 г. тя лично разрешава капиталът на банката да се увеличи от 500 000 до 1 000 000 лири⁶⁴. Вследствие на преговорите с османското правителство е подписано концесионното споразумение, което се състои от 22 члена и е подписано на 4 февруари 1863 г. от султан Абдулазис. В следващите 30 години банката ще носи името *Bank-ı Osmanî-i Şâhâne (Imperial Ottoman Bank/Banque Imperiale Ottomane)*⁶⁵. Капиталът възлиза на 2,7 млн. британски лири (67,5 млн. франка), което отговаря на общо 135 000 акции, а всяка една от тях е на стойност по 20 британски лири, 500 франка или 22 османски лири. Първоначалното разпределение на акциите е 80 000 акции за британците, 50 000 акции за французите, а останалите 5000 акции са за османските граждани. При увеличаване на общия капитал се предвижда Обединеното кралство и Франция да имат уравнен брой акции⁶⁶.

Промените, настъпващи на паричния пазар в Османската империя през 1854–1863 г., са: използването на хартиени пари (*kaime*), превръщането им в стандартна парична система (основана на монетна система), прекратяване на фалшификацията с тях и създаване на банкови институции. Промените в капиталовия пазар на империята през същия период са: издаване на модерни дългови ценни книжа, създаване на дружества под формата на акционерни дружества както на вътрешните дългови ценни книжа, така и на фондовата борса, където дружествените акции и облигации ще се търгуват. С тези нововъведения Османската империя променя изцяло досегашната си финансова система. В продължение на повече от двадесет години Високата порта прави опити да създаде съвместно с чуждестранни капитали държавна банка. Това става факт през 1863 г. Нейната основна цел е да емитира хартиени пари, да поддържа стабилен курс спрямо британската лира и франка, да съумее да изведе от икономическата криза империята и не на последно място да завърши финансовите реформи. Банката с променлив успех задържа своите позиции до Лозанския мирен договор (24 юли 1923 г.).

ЛИТЕРАТУРА

Архивни източници и издания на изворите:

1. Адрианополский мирный договор 2 сентября 1829 г. Полное собрание законов Российской империи. Второе собрание (1825–1881), Том 4 (1829). // *Adrianopolyskiy mirnyy dogovor 2 sentyabrya 1829 g. Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii. Vtoroe sobranie (1825–1881), Tom 4 (1829)*.

1. Записки янычара. Написаны Константином Михайловичем из Островицы. Москва, 1978. // *Zapiski yanychara. Napisany Konstantinom Mihaylovichem iz Ostrovitsy. Moskva, 1978*.

3. Пълно събрание на държавните закони, устави, наставления и високи заповеди на Османската империя. Издава се от Христо Арнаудов, Том 1, Цариград, 1871. // *Palno sabranie na darzhavnite zakoni, ustavi, nastavlenia i visoki zapovedi na Osmanskata imperia. Izdava se ot Hristo Arnaudov, Tom 1, Tsarigrad, 1871*.

4. Пълно събрание на държавните закони, устави, наставления и високи заповеди на Османската империя. Издава се от Христо Арнаудов, Том 2, Цариград, 1872. // *Palno sabranie na darzhavnite zakoni, ustavi, nastavlenia i visoki zapovedi na Osmanskata imperia. Izdava se ot Hristo Arnaudov, Tom 2, Tsarigrad, 1872*.

⁶³ *Цариградски вестник*, 8 септември 1862 г.

⁶⁴ „... и институции като банки ще бъдат създадени, за да коригират монетарната система на Моята възвишена държава и да дадат кредит на нейните финансови дела, и трябва да бъдат употребявани подходящи средства, така че да бъдат разпределени тези ресурси, необходими за всички въпроси, които представляват източника на материалното богатство на Моите добре защитени територии. За тази цел ще бъде необходимо да се възползвате от достиженията на науките от столицата на Европа и да ги прилагате постепенно след задълбочено проучване на техните достойнства“. – Из закона на кралица Виктория от 25 ноември 1862 г. (*превод мой – Д.Д.*) <<http://www.obmuze.com/#ottoman-bankin-kurulusu-1856/kurulusu>>

⁶⁵ Виж пълнотекстовото съдържание на договора в края на статията: Приложения, документ 1.

⁶⁶ Акционерите са: The Ottoman Bank, Société Générale de Crédit Mobilier, Émile Péreire, Isaac Péreire, Maison de Banque Hottinguer, Fould et Cie, Maison de Banque Mallet Frères et Cie, Pillet-Will et Cie, Florentin Achille baron Seilliére, Maison de Banque Stern et Cie, Raphaël de Ferrari, duc de Galliera, Casimir Salvador, Hippolyte-Guillaume Biesta, Mösyö Grieninger, Mussard, Audéoud et Cie. Виж по-подробно: документ 1. и **Ortabağ, E.** *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bankacılığın Gelişimi ve Regülasyonu*. İstanbul, 2018, s. 40.

5. Пълно събрание на държавните закони, устави, наставления и високи заповеди на Османската империя. Издава се от Христо Арnaudов, Том 3, Цариград, 1873. // Palno sabranie na darzhavnite zakoni, ustavi, nastavlenia i visoki zapovedi na Osmanskata imperia. Izdava se ot Hristo Arnaudov, Tom 3, Tsarigrad, 1873.

6. Пълно събрание на държавните закони, устави, наставления и високи заповеди на Османската империя. Издава се от Христо Арnaudов, Том 4, Цариград, 1887. // Palno sabranie na darzhavnite zakoni, ustavi, nastavlenia i visoki zapovedi na Osmanskata imperia. Izdava se ot Hristo Arnaudov, Tom 4, Tsarigrad, 1887.

7. Об истреблени корпуca янычар. *Вестник Европы*, Часть 148. № 11. 1826. // Ob istreblenii korpUSA yanuchar. *Vestnik Evropy*, Chasty 148. № 11. 1826.

8. **Тодорова, М.** Подбрани извори за историята на балканските народи XV–XIX в. София, 2008. // **Todorova, M.** Podbrani izvori za istoriyata na balkanskite narodi XV–XIX v. Sofia, 2008.

9. Христоматия по история на България (Българското възраждане. Втората и третата четвърт на XIX век). Съст. Д. Цанев, П. Митев. София, 1996. // Hristomatia po istoria na Balgaria (Balgarskoto vazrazhdane. Vtorata i tretata chetvart na XIX vek). Sast. D. Tsanev, P. Mitev. Sofia, 1996.

10. Цариградски вестник за 1862 г. (по дати: 1, 6, 12, 19, 27 за месец януари; 3, 10, 17, 23 за месец февруари; 3, 9 март, 16 март, 23 март, 31 за месец март; 6, 13, 20, 27 за месец април; 11 за месец май, 8, 15, 22 за месец юни; 6, 13, 20, 27 за месец юли; 3, 10, 17, 14, 24, 31 за месец август; 7, 14, 21 за месец септември; 5, 12 за месец октомври; 2, 9, 16, 23 за месец ноември; 1, 7, 15, 22 за месец декември) // Tsarigradski vestnik za 1862 g. (po dati: 1, 6, 12, 19, 27 za mesets yanuari; 3, 10, 17, 23 za mesets fevruari; 3, 9 mart, 16 mart, 23 mart, 31 za mesets mart; 6, 13, 20, 27 za mesets april; 11 za mesets may, 8, 15, 22 za mesets yuni; 6, 13, 20, 27 za mesets yuli; 3, 10, 17, 14, 24, 31 za mesets avgust; 7, 14, 21 za mesets septemvri; 5, 12 za mesets oktomvri; 2, 9, 16, 23 za mesets noemvri; 1, 7, 15, 22 za mesets dekemvri).

11. **Aydn, A.** Türk Hukuk Tarihi. 13, İstanbul, 2015.

12. **Aydn, A.** Türk Hukuk Tarihi. 14, İstanbul, 2014.

13. **Aydn, A.** Türk Hukuk Tarihi. 16, İstanbul, 2019.

14. CST069 – <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/143158>

15. GEO/MAIN/39712

16. GB 0120MSS.6236-6240

17. **Halil, C., A. Akgündüz.** Türk Hukuk Tarihi. İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2019.

18. Osmanlı Bankası Müzesi – <http://www.obmuze.com/#kaimelerin-tedavulden-kaldirilmasi/kurulus>

19. Reşidto Palmerston, Confidential Memorandum, 11 August, 1839, British Foreign Office (F.O.) 78/383

Проучвания:

1. **Атанасов, Х.** Опит за финансов прочит на Цариградски вестник (1848–1862). *Известия на Центъра за стопанско-исторически изследвания*. Том II, 2017. // **Atanasov, H.** Opit za finansov pročit na Tsarigradski vestnik (1848–1862). *Izvestia na Tsentarat za stopansko-istoricheski izsledvania*. Том II, 2017.

2. **Бааш, Э.** История экономического развития Голландии в XVI–XVIII веках. Москва, 1949. // **Baash, E.** Istoriya ekonomicheskogo razvitiya Gollandii v XVI–XVIII vekah. Moskva, 1949.

3. **Бакърджиева, Т.** Търговецът и градът (Русе, XVII–XIX век). *Юбилейна научна конференция по археология и история на тема: Градът*. По повод 100 години Русенски музей. Известия. Русе, 2005. // **Bakardzhieva, T.** Targovetsat i gradat (Ruse, XVII–XIX vek). *Yubileyna nauchna konferentsia po arheologia i istoria na tema: Gradat*. Po povod 100 godini Rusenski muzey. Izvestia. Ruse, 2005.

4. **Велков, В.** Първите български вестници през Възраждането (1846–1878). *Вестник Московского государственного университета печати имени Ивана Федорова*. Москва, 6, 2011. // **Velkov, V.** Parvite balgarski vestnitsi prez Vazrazhdaneto (1846–1878). *Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo universiteta pechatii imeni Ivana Fyodorova*. Moskva, 6, 2011.

5. **Вечева, Е.** Дубровнишките търговски колонии в Североизточна България (XVI–XVII век). Из историята на търговията в българските земи през XV–XIX век, София, 1978. // **Vecheva, E.** Dubrovnishkite targovskii kolonii v Severoiztochna Balgaria (XVI–XVII vek). *Iz istoriyata na targoviyata v balgarskite zemi prez XV–XIX vek*, Sofia, 1978.

6. **Вечева, Е.** Търговията на Дубровник с българските земи (XVI–XVIII в.). София, 1982. // **Vecheva, E.** Targoviyata na Dubrovnik s balgarskite zemi (XVI–XVIII v.). Sofia, 1982.

7. **Гандев, Х.** Търговската обмяна на Европа с българските земи през XVIII и началото на XIX в. *Проблеми на Българското възраждане*. София, 1976. // **Gandev, H.** Targovskata obmyana na Evropa s balgarskite zemi prez XVIII i nachaloto na XIX v. *Problemi na Balgarskoto vazrazhdane*. Sofia, 1976.

8. **Георгиева, Ц.** Еничарите в българските земи. София, 1988. // **Georgieva, Ts.** Enicharite v balgarskite zemi. Sofia, 1988.

9. **Георгиева, Ц.** Еничарският корпус като социален феномен в Османската империя. *Военноисторически сборник*, 4, 1980. // **Georgieva, Ts.** Enicharskiyakorpus kato sotsialen fenomen v Osmanskata imperiya. *Voennioistoricheski sbornik*, 4, 1980.

10. **Георгиева, Ц.** Еничарският корпус и османската политика на обезродяване на българския народ. *Първи конгрес на Българско исторически дружество*. Том 1, София, 1972. // **Georgieva, Ts.** Enicharskiyat korpus i osmanskata politika na obezrodyavane na balgarskiya narod. *Parvi kongres na Balgarsko istoricheski druzhestvo*. Том 1, Sofia, 1972.
11. **Данова, Д., Л. Драголова, М. Лачев, Р. Радкова.** Обявления за български възрожденски издания. София, 1999. // **Danova, D., L. Dragolova, M. Lachev, R. Radkova.** Obyavlenia za balgarski vazrozhdenski izdania. Sofia, 1999.
12. **Димитров, М.** Ролята на държавните банки в икономиката на България в периода между двете световни войни (моделът на българската икономика през 30-те години на XX век). *Известия на Центъра за стопанско-исторически изследвания*, II, 2017. // **Dimitrov, M.** Rolyata na darzhavnite banki v ikonomikata na Bulgaria v perioda mezhdru dve svetovni voyni (modelat na balgarskata ikonomika prez 30-te godini na XX vek). *Izvestia na Tsentara za stopansko-istoricheski izsledvaniya*, II, 2017.
13. **Димитров, С.** Султан Махмуд II и краят на еничарите. София, 1993. // **Dimitrov, S.** Sultan Mahmud II i krayat na enicharite. Sofia, 1993.
14. **Займова, Р.** Пътят към „другата“ Европа. София, 2003. // **Zaimova, R.** Patyat kam „drugata“ Evropa. Sofia, 2003.
15. **Илчев, И.** Рекламата през Възраждането. София, 1995. // **Иchev, I.** Reklamata prez Vazrazhdaneto. Sofia, 1995.
16. **Лангенбек, В.** История мировой торговли: монография. Москва, 2014. // **Langenbek, V.** Istoriya mirovoy torgovli: monografiya. Moskva, 2014.
17. **Манту, П.** Промышленная революция XVIII столетия в Англии: (опыт исследования). Москва, 2014. // **Mantu, P.** Promyshlennaya revolyutsiya XVIII stoletiya v Anglii: (opyt issledovaniya). Moskva, 2014.
18. **Миятев, П.** Тугрите на османските султани от XV–XX ст. *Годишник на Пловдивската народна библиотека и музей, 1937–1939*. София, 1940, с. 215–239. // **Miyatev, P.** Tugrite na osmanskite sultani ot XV–XX st. *Godishnik na Plovdivskata narodna biblioteka i muzey, 1937–1939*. Sofia, 1940.
19. **Митев, П.** Търговията на Холандия с Османската империя през XVII–XVIII в. и българските земи. *Векове*, 4, 1988. // **Mitev, P.** Targoviyata na Holandia s Osmanskata imperia prez XVII–XVIII v. i balgarskite zemi. *Vekove*, 4, 1988.
20. **Мутафчиева, В.** Османска социално-икономическа история. София, 1999. // **Mutafchieva, V.** Osmanska sotsialno-ikonomicheska istoria. Sofia, 1999.
21. **Мушмов, Н.** Материали за историята на София. *Монетите и монетарниците на Сердика*. кн. VI. София, 1926. // **Mushmov, N.** Materiali za istoriyata na Sofia. *Monetite i monetarnitsite na Serdika*. кн. VI. Sofia, 1926.
22. **Недков, Б.** Османотурска дипломатика и палеография. Том I. София, 1966. // **Nedkov, B.** Osmanoturska diplomatika i paleografia. Tom I. Sofia, 1966.
23. **Петров, П.** Процес между дубровничани в София през 1662 г. *Известия на Българското историческо дружество*, XXXVI (т. 36), 1984. // **Petrov, P.** Protse mezhdu dubrovnichani v Sofia prez 1662 g. *Izvestia na Balgarskoto istorichesko druzhestvo*, XXXVI (t. 36), 1984.
24. **Първева, С.** Земята и хората през XVII – първите десетилетия на XVIII век. Овладяване и организация на аграрното и социалното пространство в Централните и Южните Балкани под османска власт. София, 2011. // **Parveva, S.** Zemyata i horata prez XVII – parvite desetiletia na XVIII vek. Ovladyavane i organizatsia na agrarnoto i sotsialnoto prostranstvo v Tsentralnite i Yuzhnite Balkani pod osmanska vlast. Sofia, 2011.
25. **Розанов, А.** Золотые „лобанчики“ (Голландские червонцы русской чеканки). *Труды Отдела нумизматики. Государственный Эрмитаж*, Том I. 1945. // **Rozev, A.** Zolotyie „lobanchiki“ (Gollandskie chervontsy russkoy chekanki). *Trudy Otdela numizmatiki. Gosudarstvenny Ermitazh*, Том I. 1945.
26. **Русев, И.** Търговската модерност на Българското възраждане като култура и практика. Изследване и извори. Велико Търново, 2015. // **Rusev, I.** Targovskata modernost na Balgarskoto vazrazhdane kato kultura i praktika. Izsledvane i izvori. Veliko Tarnovo, 2015.
27. **Садулов, А.** История на Османската империя (XIV–XX в.). Велико Търново, 2000. // **Sadulov, A.** Istoria na Osmanskata imperia (XIV–XX v.). Veliko Tarnovo, 2000.
28. **Синчук, И.** Голландские червонцы, реформа Канкрин и народный курс. *Монеты России XVIII–начала XX века: Сборник воспоминаний и статей: К 100-летию Василия Васильевича Узденикова*. Москва, 2019. // **Sinchuk, I.** Gollandskie chervontsy, reforma Kankrina i narodny kurs. *Monety Rossii XVIII–nachala XX veka: Sbornik vospominaniy i statey: K 100-letiyu Vasiliya Vasilievicha Uzdenikova*. Moskva, 2019.
29. **Събев, О.** Българският XIX век: Възраждане, Танзимат и/или още нещо? (предговор). – *Българският XIX век: нови архиви и прочити*. София, 2019. // **Sabev, O.** Balgarskiyat XIX vek: Vazrazhdane, Tanzimat i/ili oshte neshto? (predgovor). – *Balgarskiyat XIX vek: novi arhivi i prochiti*. Sofia, 2019.
30. **Тодорова, М.** Англия, Русия и Танзиматът. София, 1980 // **Tadorova, M.** Anglia, Rusia i Tanzimatat. Sofia, 1980.

31. **Тодорова, М.** Танзиматът, вилаетската реформа и българите: администрацията на Дунавския вилает (1864–1876). София, 2010. // **Todorova, M.** Tanzimatat, vilaetskata reforma i balgarite: administratsiyata na Dunavskia vilaet (1864–1876). Sofia, 2010.
32. **Ágoston, G.** Firearms and Military Adaptation: The Ottomans and the European Military Revolution, 1450–1800. *Journal of World History*, 25, 2014.
33. **Akgüç, Ö.** Türkiye’de Yabancı Bankalar. <<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/426364>>
34. **Akyıldız, A.** Osmanlı Finans Sisteminde Dönüm Noktası Kağıt Para ve Sosyo-Ekonomik Etkileri. İstanbul, 1996.
35. **Candan, B.** The Ottoman Crimean War (1853–1856). London, 2010.
36. **Çavdar, T.** Iz birakan gazeteler ve gazeteciler. Ankara, 2007.
37. **Celik, Y.** Mustafa Reshid Pasha. Encyclopaedia of the Ottoman Empire. New York, 2009.
38. **Çizakça, İ.** A Comparative Evolution of Business Partnerships: The Islamic World and Europe. *Specific Reference to the Ottoman Archives, The Ottoman Empire and Its Heritage: Politics, Society and Economy*. Vol. 8, 1996.
39. **Cottrell, P.** East Meets West-Banking, Commerce and Investment in the Ottoman Empire. London, 2016.
40. **Davison, R.** Essays in Ottoman and Turkish History, 1774–1923: The Impact of the West. Austin. 1990.
41. **Demir, K.** Osmanlı’da Basının Doğuşu ve Gazeteler. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 5, 2014.
42. **Demir, S.** İktidar-basin ilişkilerinin Osmanlı Devleti’nde görünümü (1831–1918). *The Journal of Academic Social Science Studies*. 33, 2015.
43. **Demirci, A.** Osmanlı Devleti’nde taşra ticaret mahkemeleri. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, 75, 2019.
44. **Eldem, E.** Osmanlı Bankası Tarihi. İstanbul, 1999.
45. **Eldem, E.** A History of the Ottoman Bank (Istanbul: Ottoman Bank Historical Research Centre). *Financial History Review*. Vol. 6, 1999.
46. **Erkan, D.** II. Abdülhamid’in İlk Mâbeyn Ferîki Eğinli Said Paşa’nın Hâtırâtı, I–II (1876–1880). İstanbul, 2011.
47. **Erken, G.** Tanzimat döneminde Ankaralı sarraf esnafına dair. *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013, XVII.
48. **Farley, J.** The Resources of Turkey Considered with Especial Reference to the Profitable Investment of Capital in the Ottoman Empire. London, 1862.
49. **Genç, M.** Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi. İstanbul, 2000.
50. **Hulkiender, M.** Bir Galata bankerinin portresi: George Zarifi (1806–1884). İstanbul, 2003.
51. **İnalçık, H.** Osmanlı Para ve Ekonomi Tarihine Toplu Bir Bakış. Makaleler, I. Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2005.
52. **İnalçık, H., Quataert, D.** An Economic and Social History of The Ottoman Empire, 1300–1914. Cambridge 1994.
53. **Kanar, M.** Etimolojik Osmanlı Türkçesi Sözlüğü. İstanbul, 2019.
54. **Karaer, N.** Abdülazizin Avrupa Seyahati (Paris, Londra, Viyana). Ankara, 2012.
55. **Kaynar, R.** Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat. Ankara, 1991.
56. **Kazgan, H.** Galata Bankerleri. İstanbul, 1990.
57. **Kazgan, H.** Galata Bankerleri. Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, İstanbul, 1985, III.
58. **Lutskiy, B.** Arap ülkelerinin yakın tarihi. İstanbul, 2017.
59. **Manav, N.** 19. Yüzyıl Galata’sından Bir Banker: Darphane-i Âmire ve Sefaretler Bankeri Jacques Alléon. *Journal of Ottoman Civilization Studies*. Vol. 4, № 7, 2018.
60. **Manav, N.** Devlet-Banker İlişkileri Çerçevesinde Baltazzi Ailesi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul, 2009.
61. **Nüzhet, S.** Türk Gazeteciliği 1831–1931. İstanbul, 1931.
62. **Öner, S.** Türk basınının ilk resmi gazetesi Takvim-i vekayi’de padişah portresine ilişkin haberler. İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 29, 2011.
63. **Onsoy, R.** Tanzimat donemi Osmanlı sanayii ve sanayiles’me politikası (Ekonomi dizisi). Ankara, 1988.
64. **Özdemir, B.** Osmanlı Devleti Dış Borçları. Ankara, 2010.
65. **Ortabağ, E.** Osmanlı İmparatorluğu’nda Bankacılığın Gelişimi ve Regülasyonu. İstanbul, 2018.
66. **Pamuk, Ş.** A monetary history of the Ottoman Empire. Cambridge, 2000.
67. **Pamuk, Ş.** Osmanlı İmparatorluğu’nda Paranin Tarih. İstanbul, 2007.
68. **Pamuk, Ş.** The evolution of financial institutions in the Ottoman Empire, 1600–1914. *Financial History Review* II.1, 2004.
69. **Slot, B.** Osmanlılar & Hollandalılar: Osmanlılar ve Hollandalılar arasındaki 400 yıllık ilişkiler. İstanbul, 1990.
70. **Subaşı, T.** Anglo-Ottoman relations in the nineteenth century: Mustafa Reşid Paşa’s Memorandum to Palmerston, 11 August 1839. *International Journal of Human Sciences*. Volume: 8 Issue: 1 Year: 2011.
71. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm İslâm Ansiklopedisi. – <<https://islamansiklopedisi.org.tr/suleyman-ii>>
72. <<http://www.lugatim.com/s/muteber>>
73. <<https://family.rothschildarchive.org/people/49-salomon-james-de-rothschild-1835-1864>>
74. <<https://islamansiklopedisi.org.tr/babiali>>

ПРИЛОЖЕНИЯ

Таблица 1.

Приблизителното съдържание на сребро в 1 грош, разпределено по години	
1720 г.	14,5 грама
1740 г.	13,7 грама
1766 г.	10,6 грама
1788 г.	7,0 грама
1800 г.	5,9 грама
1824 г.	2,4 грама
1844 г.	1,0 грама
1914 г.	1,0 грама

(по <https://islamansiklopedisi.org.tr/kurus>)

Таблица 2.

Стойността на основните валути спрямо 1 грош през 1862 г.
по информацията, публикувана на страниците на *Цариградски вестник*

Месец	Турска лира	Английска лира	20 бр. франка	Меджидие бяло (сребърно)
1 януари	221	239	191,20	43,10
6 януари	204	222	174,20	41,10
12 януари	215	234	185,20	42,10
19 януари	200	219	172,20	39,10
27 януари	183	202	157,20	38,20
3 февруари	182	200	155,20	35,20
10 февруари	177,20	194,20	152,20	34,20
17 февруари	184,20	201,20	160,20	36,10
23 февруари	175,20	292	150	34,10
3 март	173,20	190	151	34,10
9 март	168,20	185	146	33,10
16 март	169,20	185,20	147	33,10
23 март	179	196	153	35
31 март	187,30	204,30	162,30	37
6 април	189,30	207,30	163,30	37,20
13 април	191,30	208,30	165,30	37,20
20 април	197	214	170	39,20
27 април	203	221	177,10	40
11 май	191	218	165,20	37
8 юни	189	206,12	164,20	37
15 юни	188	205,12	162,20	37,20
22 юни	188	205,12	162,20	37,20
6 юли	175,30	192,25	151,5	35,20
13 юли	173,20	189	150,10	34,20
20 юли	177	194	152,10	35,20

27 юли	169,20	185	146,10	33
3 август	174,20	189,20	151,20	34
10 август	168,30	181,30	146,20	33,12
17 август	166,30	178,30	144	32,20
14 август	170	183	144	33
24 август	170	183	144	33
31 август	160	173	140	32
7 септември	103,20	109	86,10	20
14 септември	103,20	109	86,10	20
21 септември	103,20	109	86,10	20
5 октомври	103,20	109	86,10	20
12 октомври	101,20	109,15	86,25	20
2 ноември	101,20	109,15	86,25	20
9 ноември	101,20	109,15	86,25	20
16 ноември	101,20	109,15	86,25	20
23 ноември	101,20	109,15	86,25	20
1 декември	101,20	109,15	86,25	20
7 декември	101,20	109,15	86,25	20
15 декември	101,20	109,15	89	20
22 декември	101,20	109,15	89	20

Документ 1.

(превод на автора по документ CST069
<https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/143158>)

Година по Хидржа 1279 г., 16-ият шабан [или 4-ти февруари] 1863 г. Между техни величества Великият везир, министърът на външните работи, председателят на Великия съвет, министърът на финансите и Негово превъзходителство Президентът на Сметната палата, от името на правителството на Неговото Императорско Величество Султана, от една страна, а от друга:

На първо място: Сър William Clay, барон

На второ място: господин Pascoe du Pré Grenfell

И двамата действат както от собствено име, така и от името на Ottoman Bank с офис в Лондон.

На трето място: Господин William Richard Drake, подписващ от свое име. Господата John Stewart и Edward Gilbertson представляват учредителите в Лондон на Ottoman Bank, по силата на пълните им правомощия, депозирани в Имперския диван, като са предадени в надлежна форма пред William Webb Venn, нотариус в Лондон, и нотариус Lentaigne в Париж.

На четвърто: Господата Isaac Pereire, председател на Административния съвет на Société de Crédit Mobilier и Casimir Salvador, директор на същото общество, които действат както от свое име, така и като директори на Société Générale de Crédit Mobilier, със седалище в Париж.

На пето място: Господин Émile Pereire, действащ от свое име и като директор на Société Générale de Crédit Mobilier Espagnol, със седалище в Мадрид.

На шесто място: Господин Eugène Pereire, собственик, действащ от собствено име.

На седмо място: Господин Philippe Hottinguer, banker, действащ от свое име и като един от съдружниците с фирмения подпис на банковата къща Hottinguer and Company, със седалище е в Париж.

На осмо място: Господин Ernest Adolphe Fould, banker, действащ от свое име и като един от съдружниците с фирмения подпис на банковата къща, със седалище в Париж под обща фирмата с наименование Fould and Company.

На девето място: Господин Charles Mallet, банкер, действащ от свое име и като един от съдружниците с фирмения подпис на банковата къща Mallet Brothers and Company, със седалище в Париж.

На десето място: Господин Pillet-Will, банкер, действащ от свое име и като един от съдружниците с фирмения подпис на банковата къща, създадена в Париж, под наименованието на Pillet-Will and Company.

На единадесето място: Барон Florentin Achille Seillière, банкер в Париж, действащ за себе си.

На двадесето място: Господин Antoine Jacob Stern, банкер, действащ от свое име и като един от съдружниците с фирмения подпис на банковата къща Stern and Company, Париж.

На тринадесето място: Raphael de Ferrari, дук на Galliéra собственик, действащ от свое име.

На четиринадесето място: Господин Hippolyte Guillaume Biesta, директор на Comptoir d'Escompte Париж, действащ от собствено име.

На петнадесето място: Господин Jean Charles Mussard, банкер, действащ от свое име и като един от съдружниците с фирмения подпис на банковата къща, създадена в Париж, под името Mussard Audéoud and Company.

Господата Frédéric Grieninger, Vincent Buffarini и Rodolphe Hottinguer представляват учредители в Париж, по силата на пълните им правомощия, приети в надлежна форма пред Péan de Saint Gilles, нотариус на Париж, и също така подадени при императорското правителство. Господата Grieninger и Buffarini, които също действат от собствено име.

Беше договорено, както следва:

Член 1.: Правителството на Негово Имперско Величество Султана предоставя на гореспоменатите концесионери привилегиите за създаване на държавна банка в Османската империя. Тази банка ще носи името Ottoman Bank.

Член 2.: Банката е под високата защита на Негово Имперско Величество Султана и инспекцията на неговото правителство, за да могат принципите на тази концесия и общите закони на империята да се спазват и поддържат във всичките операции на банката.

Член 3.: Имперското правителство упражнява контрола си върху банката чрез избран от нея главен комисар (Nazir), който е упълномощен да наблюдава работата на институцията, без право да се намесва в нейната администрация и който да следи до вярно изпълнение на устава. Имперското правителство назначава и инспектор (Mohassebedji), който ще бъде специално натоварен да контролира финансовата операция на касата в банката.

Член 4.: Началният капитал на банката възлиза на 2 700 000 стерлинга, или 67 500 000 франка, представени от 135 000 акции от по 500 франка, върху които 250 франка или 33 750 000 франка, се изплащат при започване на банкови операции. Акциите на приносител ще се плащат по 250 франка. Този капитал може да бъде увеличен чрез създаване и издаване на нови акции.

Член 5.: Концесията се предоставя за срок от 30 години, който започва с изтичането на предварителния срок от шест месеца, определен в член 21 за нейното окончателно учредяване, и завършва една година преди изтичането на концесията. Имперското правителство има право да обяви намерението си да разпусне тази банка, като изплати изцяло всички суми, които може да ѝ дължи, главница и лихва след изтичане на тази концесия. Банката се ангажира, от своя страна, да ликвидира всичките си дългове и да оттегли всичките си банкноти в обращение, като ги изплати в момента на напускане.

Член 6.: Седалището на банката е в Константинопол. С правомощията на правителството да създава толкова клонови учреждения и агенции, колкото сметне за необходимо.

Член 7.: Банката се управлява в Константинопол от съвет на директорите, съставляван от двама или трима членове, и от административен съвет, също съставен от трима членове. И двамата директори се номинират от комисия, избрана от основателите в Лондон и Париж. Този комитет има пълна власт в съответствие със устава на ръководство за осъществяване на контрол над операциите на банката. След изтичането на първите пет години общото събрание на акционерите, след изрично споразумение с имперското правителство, има право да променя и реконструира администрацията в съответствие с устава.

Член 8.: Банката има право да прави: аванси при акциите, сметки, товарителниците и при депозиране на стоки под контрола и надзора на банката, получава депозити, за извършва покупко-

продажби на сметки, да приема покупки и продажби на стоки за сметка на трети страни, и накратко, да извършва всяка операция, свързана с функцията на банковата институция.

Член 9.: Банката има изключителната привилегия да издава бележки на приносител, подлежащи на връщане при поискване; плащането им се изисква само на мястото, където са издадени. Независимо от това бележките на клоновите учреждения могат да бъдат изплатени в Константинопол, когато администрацията на клоновите заведения има законна валута в областите, в които се издават, и където клоновете са установени, в противен случай те ще бъдат получени в държавните каси, след като се споразумеят с правителството по този въпрос.

Член 10.: Бележките на банката са на турски език. Те не могат да бъдат издадени на сума, по-малка от 200 пиастри, без съгласието на османското правителство. Те носят печата на главния комисар, определен от имперското правителство, и се подписват от администратор, специално назначен от контролния комитет, и от главния касиер или контролера на учреждениято, от което ще бъдат издадени.

Член 11.: Банката за период от две години, считано от датата на отварянето ѝ, поддържа резерв в касата, равен на стойност най-малко половината от своите банкноти в обращение, а след изтичането на този период от две години – до размера на поне една трета.

Член 12.: Правителството се задължава да не издава никакви хартиени пари през периода на тази концесия и да не разрешава тяхното издаване от друга банка или учреждение.

Член 13.: Банката в Константинопол ще работи с цялата на касата на правителството. Тоест тя ще получава, от една страна, всички приходи на империята, постъпващи в офисите на имперската хазна в столица, а от друга страна – ще отговаря за плащане на проектите, плащания от страна на министъра на финансите. Таксите могат да бъдат вземани в Smirna, Trébizon, Beugout и Salonica, където след получаване на концесията банката може да основе свои клонове, да получава приходите, които ще бъдат възложени на отговорниците по финансите в тези еялети (провинции).

Правителството също така възлага същата служба на другото място, където може да установи клонове в по-късен период. Банката отстъпва на сергите, които самият министър на финансите издава. Тези сергии се изплащат на фиксирана дата, не надвишаваща деветдесет дни и носят лихва, не по-голяма от шест процента годишно. Банката покрива стойността им, когато те се дължат по приходите чрез държавните приходи, а ако тези приходи се окажат недостатъчни, ще получи остатък от кредита в размер на 500 000 стерлинги, сума която е отворена за правителството. Всеки месец министърът на финансите определя фиксираното количество сергии на определена дата, която може да бъде отменена от Банката, които той ще пусне в обращение, но той не трябва да ги издава, освен след като е постигнал предварително споразумение с Банката. Банката в никакъв случай не е обвързана с издаването на тези сергии извън границите на кредита от 500 000 стерлинги и сумите, които ще има за сметка на правителството.

Член 14.: На Банката се начисляват специално за плащане лихвеният и потъващият фонд на вътрешния заем, както и за прехвърлянето на средства за изплащане на лихвите, и на потъващия фонд и на външния заем. Във всеки случай Банката получава комисиона в размер на един процент⁶⁷.

Документ 2. Официално съобщение за прибирането (унищожението) на каймето, публикувано в Цариградски вестник⁶⁸, брой от 9 юни 1862 г.

„Мерките, на които ся появи нужно на Цариградското Правителство за улеснението на финансията на Държавата, мерки, които са начертах в рапорта представени от Н. Величество Великаго Везира и Н. Величество Султана и обнародвани преди няколко време, от като са предварително потвърди от Н. Величество чрез одного Хати-Хумаюна, който да повелява, за да си изпълняват, основават на следващите три параграфа:

1) За съвършеното унищожение на каймето, на което кръгообращение докарва неправилност и разменения на общонародната каса и на частните.

⁶⁷ Документът съдържа още 8 точки, те ще бъдат обект на превод и коментар в следващи наши изследвания.

⁶⁸ Тук е моментът да направим едно уточнение относно датата на вестника. По Хиджра датата е 29 Zilhicce 1279 г., т.е. 17 юни 1862 г. Изписаната дата на вестника е 9/21 юни 1862 по „Европейски“.

2) За изтичането на неправилния дълг на разните административни класове.

3) И следователно за обнародването на бюджетите на доходите и изходите и още за изпълнение на пристойните мерки за умножение на доходите и уменшение на разноските, щото да са сполучили равновесието помежду доходите на Царската Хазна и общонародните иждивения, които щя са обемат и тези разноски, които произхождат от изчистването на неправилния дълг.

Понеже беше невъзможно да се намери достатъчно количество от монети за унищожението на каймето, [...] а изплащането на неправилния дълг поиска да са изплати чрез изданието на нови задължителни записки [...] чист приход от този заем е 5 милиона лири стерлинги, като са сметне от 110 гроша лирата, стават 1,100,000 кесии. Онова за вътрешен заем променя на сумата от 300 хиляди кесия, които са искат от санджаците по следствие на предварително решение, за да минава каймето по всичката Държава, сума, на която повечето част са намират сега в хазната, и други 100 хиляди кесии, които ще са заемат от чиновниците на Държавата, ще да станат всичките 400 хиляди кесии. [...] Понеже малко едно количество от каймета оставено в кръгообращение ще да употребява влиянието си над разменките, е неизбежно да се отвлече и унищожи съвсем каймето, и понеже една част от неправилния дълг състои от суми, които трябва да са платят на цяло с монета (сухи пари), е неизбежно, за пълно разпореждане на дълговете, да са приложат и задължителни записки, за да са сполучи съвършеното унищожение на каймето, съгласно с зетото решение, и отблъскването на неправилния дълг. Доказа са от предишното обнародване, че всичкото число на каймето надвишава 2 милиона кесии.

[...] Вдигането (унищожението) прочее на каймето, което съставлява началото и основата на всички възможности, ще да предшества в изпълнението на тази мерки. И тъй следователно Царското Правителство решава:

Член 1. Каймето, което са намерва в кръгообръщение, ще изчезне на цяло. А ще се дават за 100 грошове кайме, 40 гроша чиста пара (монета), като са смята турската лира от 100 гроша, и 60 гроша записка от Есхати Джедиде, които ще имат лихва 6 на 100 и 2 на стотях погасени дългове, и които ще са плащат от 100 гроша турски лира.

Член 2. Една комисия са състави, за да разгледа тези изплащания и унищожението на кайметата. [...]

Член 3. За да се дадат всичките възможни леснотии на онези, които имат на ръката си каймета, и да се опази още единството и редът в тези работи, привременно управлението заедно с писалищата и касите си ще са установени в най-долната зала на университета (главното турско училище), което се намира в Цариград срещу Джамята Св. София. [...]

Член 4. Работите ще да почнат от втората половина на юли и ще се извърши в разстояние на два месеца. Всеки който има на ръката си каймета ще ги заная в предреченото разстояние в канцеларията, която е определена за прибирането на кайметата. [...]

Член 5. Всеки който отиде да си размени кайметата, следва като са премине двумесечното определено за прибиране на каймето време, няма тогава право за да вземе чисти пари, сиреч монета, ами ще му се изменя каймето на цяло с Есхами Джедиде. [...]

Член 6. Понеже срокът за прибирането на каймето се определя за два месеца от втората половина на юли, ще продължава до него време да взема и да дава на кайме, и щом са мине това време кръгообращението ще се забрани напълно⁶⁹.

**Документ 3. За начина на работа и създадената организация
по събирането на хартиените пари, публикувани
в Цариградски вестник, брой от 11 юли 1862 г.**

„Като се има предвид, че кайме-тата ще започнат да се изтеглят от обръщение от първата неделя на месец юли на седемдесет и осма годината (13 юли 1862 г.), за тази цел в сградата на университета

⁶⁹ Текстът на документ 2. се публикува с минимално осъвременяване на лексиката, правописа и пунктуацията, а целта е да се запази автентичността на публикациите в *Цариградски вестник*, който години наред изпълнява функцията на кодификатор и отразява етапите, които структурират книжовния български език, свързани с промени в правописа, употребата на особени буквени знаци, липсата на пунктуационни правила, употребата на пълния член, на традиционните граматични и разговорни форми, фонетичните промени и др.

в близост до Света София е създаден специален отдел и са взети следните решения за изпълнение на тази задача, за улесняване на процедурата, която следва да се прилага от обществеността.

Всички, които притежават кайме-та, трябва да ги депонират подредени, като всяка група се състои от хиляда гроша и гореспоменатите кайме-та се подреждат поотделно според техните наименования, тоест от по сто, петдесет и десет кигуш-а. Старите и новите десет и двадесет кайми не трябва да се смесват заедно. Ако има повече от един вид кайме, тоест стари и нови десет и двадесет пиастри заедно в която и да е опаковка, тя няма да бъде приета и ще бъде върната на своя собственик да се пренареди по описания по-горе начин, и чак тогава да бъде представена наново. Като се има предвид, че са отпечатани специални формуляри с цел да се запишат сумата и стойността на паричните средства, собствениците на кайме отбелязват вида и размера на своите сметки за кайме на тези формуляри и ги подписват и ще представят горепосочените сметки за кайме заедно с формулярите и ако каймите са представени без тези формуляри, те не се приемат. Като се има предвид, че няма нови сметки по-малко от пет лири, за да се осигури хармонизиране на сметките по време на размяната, сумите, доставени в брой, не трябва да бъдат по-малко от осемстотин и тридесет и дори за тези, които са повече от осемстотин и тридесет кигуш-а, трябва да се направи справка със споменатата таблица на обратната страна на споменатия формуляр, за да се определи необходимата сума, която трябва да бъде дадена, за да се избегне плащането на дребно.

Департаментът, отговарящ за плащанията на сметки за кайме, е отворен всеки ден, с изключение на неделя, от един до четири часа и от пет до девет часа, а тези, които идват да обменят своите кайми, се получават според реда на тяхното време на пристигане и в случай че има много изобилие от хора, числовите фишове се разпределят, съответстващи на броя на хората, с които могат да се извършват транзакции в рамките на един работен ден, и те ще бъдат получени според разпределените фишове за брой. Ще има двадесет работещи каси, за да има ред при закриване на сметките. Всеки ще може да представи своите кайми заедно с формуляра в една от тези каси. Посочената сума след това се преброява и контролира в присъствието на собственика, а контролираните пакети с пари след това се прехвърлят в присъствието на собственика. Те се придружават от запис на заповед, и след представяне на споменатата заповед към платежните бюра, намерени в далечния край на същата зала, представените кайми се възстановяват в тяхната съвкупност под формата на монети и нови сметки.

За да се поддържа ред, никой няма право да представя пари в размер на повече от петстотин хиляди кигуш-а наведнъж в една каса и тези търговци и сарафи на пари, които носят повече от един милион кигуш-а, предварително трябва да информират администрацията за това състояние на нещата. След което споменатата администрация определя място и дата и час за получаването им и се приема необходимата процедура за въпросната сума.

Като се има предвид, че разпространението на каймите ще бъде забранено от следващия септември в съответствие с наскоро издадения указ, започвайки от двадесет и шестия ден от месец август (7 септември 1862 г.), на имперската хазна са дадени необходимите указания да не доставят кайме-та на кредиторите.

Всички, които са приети в горепосочения отдел, са задължени да действат в съответствие с предупрежденията и разпоредбите на назначения персонал, натоварен с поддържането на сигурността и реда, изисквани от транзакциите по приемане и плащане съгласно действащото законодателство.

13 Мухарам на годината 1279 (11 юли 1862, петък).“

Фигура 1. Договор между османското правителство и представители на Отоман банка, факсимиле по документ CST069

Фигура 2. Цариградски вестник, 1862, 9/21 юни, факсимиле

Фигура 2. Скица на първата османска банкнота